

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Т.А. Снігур

Херсонський державний університет, snigur06092017@gmail.com

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор І.С. Попович

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне українське суспільство нерідко характеризують як «суспільство невизначеності», в якому з одного боку простежуються незатребуваними традиційні ідентифікаційні системи, а з іншого – починають формуватися механізми нових соціогрупових ідентифікацій. Наслідками трансформаційних процесів стали не лише суттєва реорганізація економічної, соціально-політичної сфер життя соціуму, а також ускладнення соціально-стратифікаційної системи та зміни його інституціональної структури. Як результат фіксуємо перетворення в соціальній структурі суспільства і його культурі, системі цінностей та моделей соціальної поведінки. До того ж для сучасного українського соціуму характерні не лише окреслені вище тенденції, але і світові, серед яких – глобалізація світового простору, інтеграція та дезінтеграція в економічній, політичній, освітній і інших суспільних сферах. Означені аспекти здійснюють безпосередній вплив на ідентифікації особистості. Якщо порівняти ідентифікаційні процеси традиційного суспільства і суспільства модерну, то варто відзначити, що в традиційних соціумах соціальний статус індивіда жорстко регламентований низкою чинників, серед яких приналежність до групи, спільноти, класу тощо. В епоху модерну різко змінюються мікросоціальні умови життєдіяльності людей, в результаті чого відбувається паралелізація процесів соціальної диференціації і індивідуалізації, а також розширюється спектр потенційних ідентифікаційних ознак: професійних, політичних, світоглядних. Крім того зростає особистісна потреба в самовизначенні відносно різних спільнот. Для культури постмодерну є характерним взаємовплив інституційних змін і внутрішньо особистісних трансформацій [1; с. 14]. Науковці констатують, що в даний період соціальні

моделі дедалі більше ускладнюються, стають менш чіткими, руйнуються межі між соціальними нормами і соціальними відхиленнями, що дозволяє кожному індивіду самовизначатися, шляхом протиставлення. Особистість при цьому перебуває в стані розгубленості від таких різких та частих трансформацій ідентифікаційних моделей [2; с. 91].

У зв'язку із цим постає завдання осмислити сутність, конкретні прояви, умови і фактори, соціально-психологічні механізми процесу самоідентифікації особистості в умовах трансформаційних перетворень та їх вплив на особливості формування самоідентифікації. Досягнення цілі передбачає вирішення низки питань:

- виявлення унікальних рис ідентифікаційних процесів в українському суспільстві періоду трансформації;
- визначення та характеристика форм і видів ідентифікації загалом, і аналізування проблем, що виникають у їх реалізації.

Суттєвий внесок у розвиток теорії і методології дослідження соціальної ідентифікації в умовах трансформаційних перетворень здійснили вітчизняні учені. Зокрема: Є. Головаха, О. Злобіна, В. Тихонович, М. Шульга та ін. Водночас потребують більш глибокого аналізування ідентифікаційні кризи особистості в трансформаційних умовах. Специфіка ідентифікаційних процесів в сучасному українському суспільстві характеризується невизначеністю, не лінійністю, аморфністю та непередбачуваністю соціальних ситуацій, в яких живуть та функціонують індивіди. При цьому процес особистісної адаптації переростає у складні суб'єктно-об'єктні взаємини. За яких змін зазнають не лише об'єкти трансформації – соціальні інститути, соціальні спільноти, цінності, але й самі суб'єкти цих процесів. За таких умов соціальна ідентифікація виконує для індивіда здебільшого адаптивно захисну функцію. Н. Наумова, досліджуючи вплив трансформаційних перетворень соціальних структур на особистість, дійшла висновку, що найбільш ефективною з точки зору адаптації і соціального успіху «відповіддю» індивіда на соціальну невизначеність є більш гнучка соціальна поведінка і швидка зміна життєвих

стратегій. У зв'язку з цим, дослідниця виокремила три основних типи життєвих стратегій особистості в умовах соціальних трансформацій:

- перший тип характеризується успішною зовнішньою адаптацією, що формується на базі нової, чітко організованої системи ціннісних орієнтацій. Представники такого типу легко сприймають економічні, інформаційні, статусні зміни, орієнтуються на майбутнє, при цьому об'єктами соціальної ідентифікації виступають первинні і професійні спільноти;
- другий тип базується на ефективній внутрішній адаптації, що формується на основі базових цінностей і неприйнятті зовнішнього впливу. Як правило в якості об'єктів соціальної ідентифікації виступають великі соціальні спільноти, а життєві стратегії фіксуються на минулому та віддаленому майбутньому;
- третій тип характеризується відсутністю адаптивних механізмів. Представники даного типу демонструють високу міру сприйняття будь-якого зовнішнього регулюючого впливу, хоча міра останнього зазвичай є нетривалою і неглибокою. Дана стратегія найбільш розповсюджена серед представників соціально-демографічних груп з обмеженими життєвими і соціальними ресурсами, для яких властиво ідентифікувати себе з віртуальними групами схожих поведінкових стратегій [3, с. 17–18].

Одним із суттєвих наслідків соціокультурної трансформації стало переструктурування ідентифікаційного простору, що супроводжувалося девальвацією попередніх ідентифікаційних меж. При цьому зміни торкнулися не тільки соціокультурного рівня особистісної самоідентифікації, але і соціогрупової, внаслідок чого індивід опинився в ситуації «пошуку ідентичності», а відповідно і пошуку груп, які б допомогли йому сконструювати буденну ідеологію, адекватну новій реальності та підтримку в умовах соціальних трансформацій. Систематичні моніторинги українського суспільства засвідчили, що наразі на мікросоціальному рівні спостерігаються стійкі дезінтеграційні процеси, спровоковані різними темпами соціальних змін

в різних сферах життя суспільства, а також просторовою нерівномірністю інтенсивності процесів реформування. Окрім того, спостерігається посилення соціальної диференціації, рівень якої сьогодні визначається на основі показника матеріального чи майнового стану. Останніми роками домінуючими тенденціями трансформації соціуму стали поглиблення соціальної нерівності та маргіналізація соціальних статусів значної частини суспільства [4]. Дані ряду досліджень фіксують також наявність механізмів формування як позитивної, так і негативної самоідентифікації. В сучасній науці під позитивною самоідентифікацією ми розуміємо особистісне самоототожнення на позитивному оціночному фоні, а під негативною самоідентифікацією – самоототожнення з соціально-несхвалюваним об'єктом [5]. Результатами останньої можуть виступати:

- власне негативна самоідентичність, що передбачає негативну оцінку суб'єктом свого соціального положення (як правило, фіксується у представників нижчих прошарків соціальної стратифікації);
- «ідентифікація від протилежного», що представляє собою самовизначення особистості засобом локалізації. Індивіди можуть локалізувати ряд «не своїх» спільнот, з якими вони точно себе не ідентифікують. Такий вид самоідентифікації проявляється як серед представників малозабезпечених, так і середніх прошарків населення.

Процесу ідентифікації особистості сприяє ряд факторів, серед яких: формування різноманітних життєвих форм і стилів, маргіналізація значної частини населення, гетерогенність «офіційних» соціальних груп, неконсистентність формальних («офіційних») соціальних статусів. За таких умов формується ряд «модифікованих» механізмів соціальної ідентифікації особистості: ідентифікація через «віртуальні страти», ідентифікація «від протилежного», маргінальна ідентифікація, «інверсійна» ідентифікація тощо. В ситуації соціальної нестабільності усі вказані «модифіковані» механізми націлені, головним чином, на полегшення адаптації індивідів до соціокультурних умов, що постійно змінюються. Однак при цьому індивіди

стикаються з дисфункціональними феноменами макромасштабу. Соціальна система за умов трансформаційних перетворень, як правило, не спроможна повноцінно легітимізувати щойно сформовані соціальні ідентичності та гарантувати індивідам стійкість зайнятих ними соціальних позицій.

Отже, факторами, що здійснюють безпосередній вплив на сучасні ідентифікаційні процеси є: нестабільність, що зумовила пріоритет адаптивно-захисного характеру особистісної ідентифікації; порушення домінуючої системи соціальної регуляції і відповідних матриць соціальної поведінки, які спровокували зміни в структурі ідентифікаційної ієрархії і механізмах соціальної самоідентифікації особистості; розпад соціальної системи в цілому, як наслідок, розвиток різноманітних форм і стилів, маргіналізації значної частини населення, гетерогенність «офіційних» соціальних груп.

Література:

1. Гидденс Э. Современность и самоидентичность. *Реферативный журнал*. Серия 11. 1994. № 2. С. 14–20.
2. Злобіна О., Тихонович В. *Суспільна криза і життєві стратегії особистості*. К. : Стилос, 2001. 238 с.
3. Наумова Н. Ф. Жизненная стратегия в переходном обществе. *Социологический журнал*. 1995. № 2. С. 5–22.
4. Попович І. С. *Психологічні виміри соціальних очікувань особистості*: монографія. Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.
5. Попович І. С. *Психологія соціальних очікувань особистості: методологія, теорія і практика*: навч.-метод. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 134 с.